

Prkaz knjige: Graeber, David and Wengrow, David. 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. Penguin: London
Od „Zore svega“ do sumraka slobode: da li je gubitak autonomije neizbežna cena nastanka države?

Granice, ratovi, nacije, genocid, eksploatacija... Da li su ovo bili nužni ishodi rasta populacije ili posledice skretanja ljudskih društava u slepu ulicu? Odgovor na pitanje kako smo se zaglavili u društvene oblike kakve danas poznajemo pokušava da pruži, za mnoge revolucionarna, knjiga „The Dawn of Everything: A New History of Humanity“, antropologa Dejvida Grebera i arheologa Dejvida Vengroa. Reč je o delu baziranom na preko 60 strana citirane literature, višedecenijskim istraživanjima i svakodnevnim razgovorima dva naučnika, koje je, nakon publikacije, izazvalo poplavu diskusija – u naučnim krugovima i u najširoj javnosti¹. Knjiga je iznedrila i brojne naslove u uglednim listovima kao što su „Gardijan“, „Njujork tajms“ i „Vašington post“, ali nisu je zaobišli ni komentari na popularnim platformama – TikToku, Instagramu, Tviteru i Fejsbuku. S obzirom na to da tako nagla ekspanzija nije svakodnevna pojava kada se radi o delima „iz pera“ naučnika, postavlja se pitanje – zbog čega je „Nova istorija čovečanstva“ naišla na toliki odziv? Kakve informacije nudi, ili pre – koje misli provocira i stimuliše kod posve heterogene publike?

¹ Popularnost knjige potvrđuje činjenica da je izlaganje Dejvida Vengroua na TED konferenciji pregledalo preko 260.000 ljudi za godinu dana, a odmah po izdavanju našla se među najpoželjnijim naslovima na Amazonu. Istovremeno, ušla je u uži izbor za Orvelovu nagradu za političko pisanje.

Iako na prvi pogled deluje kao obimno i zahtevno štivo koje se prostire na više od 600 strana, čitalac se vrlo brzo susreće sa koherentnim stilom pisanja koji rezultira lakoćom prelaženja stranica i gotovo vizuelizacijom krajolika prošlosti kroz koje ga autori sprovode. U dvanaest poglavlja „vožnje“ kroz 30.000 godina ljudske istorije, preko različitih geografskih lokacija i otvaranja „velikih pitanja“ čovečanstva, neka od ključnih nastojanja autora jesu osporavanje socijalne evolucije kao putanje progressa i tvrdnji da brojnost stanovništva nužno iziskuje uspostavljanje hijerarhije odozgo nadole.

Vengrou i Greber kroz širok korpus antropološko-arheoloških saznanja teže da diskvalifikuju lociranje ljudskih društava na evolucionoj lestvici i da nasuprot tome stave naglasak na uticaj samih činilaca društva na to kako će ono izgledati. Glavna tvrdnja za koju se zalažu jeste da je još od paleolita postojala institucionalna fleksibilnost, odnosno sklonost ljudi da stvaraju i razaraju političke svetove u kojima žive. S tim u vezi, autori se udaljavaju od viđenja da je rastanak sa slobodom nezaobilazan ceh za formiranje gradova i nastanak civilizacije. Nasuprot tome, ističu da su i pre složenih sistema kao što je država postojale kompleksne strukture, koje su se katkad uspostavljale i „razarale“. Takođe, da su se činioци tih struktura mogli kretati napred-nazad u toku godine, između društvenih oblika koji „bi trebalo“ da budu na suprotnim krajevima društvene evolucije, formirajući manje grupe ili složene organizacije. U prilog ovim tvrdnjama pred čitaoca iznose brojne arheološke primere, kao što su lokaliteti Gobekli Tepe u Turskoj, Poveri Point u Luizijani ili „megalokaliteti“, recimo Talianki u Ukrajini. Greber i Vengrou ističu da sam urbani život ne podrazumeva

nužno bilo kakav poseban oblik političke organizacije – centralizovanu vladu ili administraciju.

Upravo suprotno – da su društva bez poljoprivrede, ali i sa njom, bila kadra da se okupe i funkcionišu u većem broju, bez odricanja slobode i podleganja bilo kakvom obliku podređenosti. Takođe, poljoprivredu pre vide kao rezultat a ne uzrok urbanizacije, koja se javlja kao posledica različitih eksperimentalnih faza a ne naprasna „revolucija“. Ipak, napominju da se veliki broj ljudi na jednom mestu nije javljao niotkuda, već udruživanjem manjih zajednica koje dele slične običaje, oblike stanovanja i materijalnu kulturu, kao što je slučaj, recimo, sa ljudima kulture Kukute-ni-Tripolje na lokalitetu Taliunki.

Ali kako su brojna društva funkcionisala u odsustvu hjerarhije? Iako su na gusto naseljenim mestima, kako autori kažu, neminovno proizvedeni viškovi a samim tim i potencijal da neki preuzmu kontrolu nad zalihama ili vladaju drugima – tokom osam vekova gotovo da nema dokaza za ratovanje ili uspon elita. Prava složenost „megalokaliteta“, predlažu, leži u logistici i strategijama koje su usvojili da spreče takve stvari (str. 288–297).

Prema Greberu i Vengrou, znatan broj stanovnika na jednom mestu pokazuje da su pojedini „gradovi“ stariji od autoritarne vlasti i pismene uprave, za koje se smatralo da su neophodni za njihovo osnivanje. Ipak, da oni ostaju u senci jer se „ne uklapaju“ u evolucionu lestvicu – prema kojoj je navodno, za titulu „grada“ potrebno da velika populacija ima hramove, palate i vojna utvrđenja, odnosno otvoreno ispoljavanje okrutnosti, arogancije i samoponiženja (str. 290). Sa druge strane, kada je reč o nastanku država, Greber i Vengrou ističu da su se temelji za institucije na kojima one počivaju javili desinhronizovano, kombinujući se tokom vremena do

konačnog spajanja u nacionalne države kakve danas poznajemo.

Ti temelji, tvrde autori, počivaju na tri principa: kontroli nasilja, kontroli informacija i individualnoj harizmi. Drugim rečima, država je entitet koji ima monopol na legitimnu upotrebu sile, njene administrativne organizacije zasnivaju se na korpusu informacija i službenim tajnama, dok se izbor onih koji će vladati vrši demokratskim putem, to jest izborima.

Greber i Vengrou sugerišu da su se prvobitno javili režimi „prvog reda“, koji su se bazirali na jednom od tri navedena elementa. Recimo, dok je uređenje društva Načeza počivalo na suverenitetu koji se prostirao dokle je kralj fizički mogao pristupiti, kod Čavina se hijerarhija zasnivala na kontroli znanja, a kod Olmeka na harizmatičnim nadmetanjima za lično priznanje. Sa druge strane, „rane države“ vide kao nasilniji aranžman „drugog reda“, kojim dominiraju dva od tri principa (Egipat – suverenitet i administracija; Mesopotamija – administracija i herojska politika; Maje – herojska politika i suverenitet), dok je treći verovatno potisnut (str. 362–391).

S tim u vezi, smatraju da moderna država nije nastala iz konstante istorije, odnosno ne predstavlja rezultat dugog evolucionog procesa koji je započeo u bronzanom dobu. Prema njihovom ubeđenju, moderna država javila se kada su se sva tri politička oblika slučajno spojila – sa idejom da vlast ima entitet koji se zove narod, da birokratija postoji u korist naroda, dok su harizmatična nadmetanja preinačena u demokratiju, sprovedenu kroz nacionalne izbore. U takvim sistemima hijerarhijskog uređenja, po Greberu i Vengrou, došlo je do gašenja tri osnovne slobode – slobode kretanja, slobode da se ne poštuju naređenja i slobode da se reorganizuju društveni odnosi (str. 503).

Ipak, iako „Zora svega“ pred čitaoca stavlja zanimljiv i širok spektar ideja na koji način bismo mogli razmišljati o ljudima u prošlosti a posleđično i u sadašnjosti, sam naslov i početne stranice knjige prejudiciraju da će biti reči o potpuno novim činjenicama vezanim za postanak svega – što je problematično iz nekoliko razloga (str. 24).

Na prvom mestu, u njoj nema reči o jeziku, religiji, odnosima ljudi i životinja, umetnosti i drugim aspektima života koji takođe utiču na to kako će društvo izgledati (Živaljević 2022). „Nova istorija“ čovečanstva značila bi potpuni sunovrat dosadašnjih naučnih saznanja i pregršt novih informacija koje će baciti u senku ono što do sada znamo o prošlosti. Nasuprot tome, vredno je zapitati se da li su ideje koje iznose Greber i Vengrou zaista nove. „Borba“ protiv ideje o linearnoj evoluciji društva nije započela u „Zori svega“, niti se većina savremenih naučnika zalaže za jednodimenzionalni evolucionizam i primenu biološke evolucije na ljudska društva.

S obzirom na to da na osnovu atraktivnosti naslova i stila pisanja možemo zaključiti da je knjiga namenjena publici široj od naučnih krugova, možda je bilo poželjno naglasiti, makar u fusnotama, da se to pre svega odnosi na mračnu stranu tumačenja evolucije, a ne na izvornu teoriju Čarlsa Darvina² ili društvenu evoluciju kao prenos informacija koje Ričard Dokins naziva „memi“. Dobro je poznato da je evolucija tokom 19. veka naišla na socijalno-darvinističke zloupotrebe koje su rezultirale „stepenovanjem“ razvijivosti ljudskih društava i idejom progressa kao

prirodnog procesa. Nepobitna je i činjenica da se posledice pogrešnog percipiranja evolucije u ideološko-političke svrhe osećaju i danas, uz pretnje potkrepljivanjem rasizma i neokolonijalizma savremenog doba (Petrović 2019: 105–107). Ipak, znamo da je još početkom 20. veka ideja o jedinstvenom razvoju čovečanstva i njegovim fazama bila podvrgnuta oštrim kritikama uticajnih antropologa, počev od Franca Boasa, Vilijama Riversa, Rudolfa Firhova i drugih (Porčić, Palavestra 2008:8; Палавестра 2011: 107–137). Uzimajući u obzir da evolucija sama po sebi ne predstavlja nužno napredak, već promene i varijacije, sezonski dualizam koji autori nude kao glavni argument protiv evolucije društva nema previše smisla, jer možemo zaključiti da sezonalnost ne mora biti u suprotnosti sa teorijom evolucije (Цонсон 2008: 166–168).

Pored toga, na „poigravanje“ društvenim aranžmanima i to da ljudi oslobođeni vlada i birokratija ne manjkaju vladajućim klasama jer im „nedostaje mašte“ već zato što su bili spremni na eksperimentisanje ukazivali su i naučnici 20. veka, čija dela Greber i Vengrou citiraju.

Antropolog Pjer Klast, učenik Kloda Levi-Strosa, kao i nešto kasnije Kristofer Boem, predlagali su ideje da se društva aktivno „suprotstavljaju“ formiranju države i izmišljaju aranžmane kako bi se od takvog uređenja zaštitili, dok su brojni naučnici, poput političkog sociologa Džejmsa Skota, pisali o manjim, svakodnevnim otporima do kojih u društvu dolazi. Navedeno svedoči da je „Nova istorija čovečanstva“ pre kompilacija do sada akumuliranih informacija u antropologiji, arheologiji i srodnim disciplinama, nego potpuno nov pogled na 30.000 godina ljudske istorije.

Generalno, kritike „Zore svega“ od strane naučnika uglavnom se odnose na

² Pored obilja citirane literature, primetno je da nedostaje izvorna literatura Čarlsa Darvina, te da nije naznačeno kako je do iskrivljenih percepcija došlo nakon prvobitne ideje o psihikom jedinstvu čovečanstva.

propuste u literaturi, slabosti argumentacije, odstupanja od naučne objektivnosti i prenaplašenu originalnost ideja koje iznose (Feinman 2022). Jedan takav primer možemo ilustrovati činjenicom da nedostatak materijalnih dokaza za postojanje hijerarhijskog uređenja autori uzimaju kao fakat da ga nije ni bilo – zapadajući u logičku grešku „argument iz neznanja“. U istom mahu, autori evoluciono gledište Frensis Fukujame, Džareda Dajmonda, Stivena Pinkera i Juvala Noe Hararija odbacuju jer „nisu potkrijepljena antropološkim ili arheološkim dokazima“.

Osim toga, iako izbegavaju pružanje eksplicitnih definicija grada ili države, istovremeno prigovaraju što „megalopoliteta“ ne nose titulu grada – ostavljajući čitaoca bez alata kojima bi ovakve vidove naseljenosti mogao predstaviti kao neki od urbanističkih oblika.

Zamerke koje stižu iz krugova nauke odnose se i na pojednostavljeno i anarhističko poricanje da veličina i gustina stanovništva gotovo da nema uticaja na organizacionu složenost, sa čime se mnogi sociolozi, biolozi, urbanisti i socijalni antropolozi, na osnovu brojnih empirijskih nalaza, ne bi složili (Smith 2022). Naposljetku, činjenica da je uprkos šizmogenez³ i pokušajima društava da se suprotstave formiranju države ipak došlo do njenog „rađanja“, otvara pitanje na koje izostaje odgovor – zbog čega su odupiranja bila neuspešna i zašto savremena uređenja imaju ovoliki stepen održivosti?

Ipak, i pored svih nedostataka u pogledu literature i argumentacije, kao i retoričkih ubeđivanja, neodgovorenih pitanja i zanemarivanja značaja klasnih podela

³ Termin koji je skovao engleski antropolog Gregori Bejtson da opiše podele nastale kontaktom, odnosno težnju određenog društva da što manje liči na neko drugo.

i uticaja životne sredine na oblikovanje društva, „Zora svega“ predstavlja hrabar poduhvat autora u pružanju sinteze brojnih rezultata do kojih su društvene nauke došle, na prvom mestu arheologija i antropologija⁴ Zanimljivost knjige počiva na njihovom umeću da postojeće činjenice i razmišljanja sklope u novu, živu i energičnu sliku, koja čitaoca provocira da se od prve, a dugo nakon poslednje stranice, pitaju – kako smo se zaglavili?

Rekonstruisanje najranije ljudske istorije kao spektra kreativnih i složenih društvenih obrazaca, možda je i glavno osveženje koje Vengrouovo i Greberovo delo čine toliko privlačnim, predstavljajući svojevrstan domaći zadatak za naučnike kako treba promovisati nauku. Ujedno, prezentovanje ljudi kao kreatora sopstvene stvarnosti rezultira sa jedne strane zastrašujućim a sa druge podsticajnim suočavanjem sa sadašnjošću.

Ono što dugo ostaje da „kopka“ čitaoca jeste introspektivno promišljanje – da li je liberalni kapitalizam isključivo rezultat izbora ljudi kao aktera? Ako su pojedinci sami birali sistem koji im se sada, po svemu sudeći, ne dopada – uz prihvatanje bremena posledica loših poteza – ova opcija otvara prozor ka optimističnoj slici budućnosti. Ona sugerise da je oslobađanje iz „kandži“ hijerarhije i konstruisanje drugačijeg sveta moguće. Istovremeno, uz dodeljivanje odgovornosti vraća nas, kako i sam naziv poslednjeg poglavlja glasi – „Pun krug“ – na startnu poziciju da osmotrimo kakvo društvo u stvari želimo.

⁴ Hvale na račun „Zore svega“ izneli su brojni književnici, počev od kritičkog mislioca Avrama Noama Čomskog, preko esejiste Pankaja Mišre, pa sve do istoričara Robina Kelija ili spisateljice Rebeke Solnit.

Bibliografija

- Clastres, Pierre. 1989. *Society Against the State*. Zone Books: Princeton.
- Feinman, Gary. 2022. Reframing Historical Rhymes from the Dawn of Everything. *Cliodynamics*. SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything. Review 5, 1–5.
- Graeber, David and Wengrow, David. 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. London: Penguin.
- Scott, James C. 1990. *Domination and the Arts of Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.
- Smith, Michael E. 2022. Early Cities in The Dawn of Everything: Shoddy Scholarship in Support of Pedestrian Conclusions. *Cliodynamics*. SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything. Review 2, 1–13.
- Živaljević, Ivana. 2022. „Kako smo se zaglavili?“ – prikaz knjige David Graeber and David Wengrow. 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. *Etnoantropološki problemi* 17/3, 1124.
- Палавестра, Александар. 2011. *Културни контексти археологије*. Филозофски факултет: Београд.
- Џонсон, Метју. 2008. *Археолошка теорија*. Клио: Београд.

Kristina Bondžulić
Odeljenje za arheologiju,
Univerzitet u Beogradu
bondzulick@gmail.com